

بررسی جایگاه تربیت اعتقادی در برنامه درسی دین و زندگی دوره دوم متوسطه و آسیب‌شناسی آن

محمد پاک سرشت^۱

چکیده

هدف پژوهش حاضر بررسی جایگاه تربیت اعتقادی در برنامه درسی دین و زندگی دوره دوم متوسطه و آسیب‌شناسی آن است. روش پژوهش ترکیبی است که از روش‌های مطالعات اسنادی و میدانی تشکیل داده است. جامعه آماری را کتب درسی دین و زندگی دوره دوم متوسطه به انضمام کتاب راهنمای معلم آنها و کارشناسان و صاحب نظران حوزه تربیت دینی و نمونه به تعداد ۶۶ نفر که تا رسیدن به حد اشباع در مصاحبه‌ها شرکت داده شدند. ابزارهای جمع‌آوری داده‌ها عبارت بود از مصاحبه، فیش کتابخانه، پرسشنامه و سیاهه ثبت داده‌ها. برای تحلیل داده‌ها از شاخص‌های آمار توصیفی، نرم افزار SPSS و نرم افزار آنتروپی شانون استفاده شد. یافته‌ها حاکی از آن است که از جمله امیدها می‌توان به همخوانی در سطح متوسط اهداف و محتوای برنامه درسی دین و زندگی اشاره نمود. در این برنامه درسی به مؤلفه‌های تربیت اعتقادی به ترتیب محبت و علاقه، شناخت و پذیرش تأکید شده است. آموزه‌های قرآنی و روایات موجود به ضرورت تربیت اعتقادی متریان تأکید داشته، پیشینه موجود نیز اصول و اهداف معینی را در همین رابطه ارائه داده‌اند. اظهارات مصاحبه‌شوندگان نشان‌دهنده نگرانی‌هایی چند در مورد تربیت اعتقادی بوده است. اختلاط در تعریف اعتقادی و اخلاقی در برنامه‌های درسی، ضرورت توجه معلمان به تقویت باورهای عاطفی دانش‌آموزان، بازنگری در محتوای درسی دین و زندگی و ضرورت دقت در تعیین اهداف آموزشی به تناسب هر درس از جمله راه‌کارهایی ارائه شده است.

کلیدواژه‌ها: تربیت اعتقادی، برنامه‌های درسی، دین و زندگی، دوره متوسطه، آسیب‌شناسی

۱. دکترای فلسفه تعلیم و تربیت، عضو هیئت علمی، گروه علوم تربیتی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران.

مقدمه

تربیت دینی یکی از مقوله های زیربنایی، حیاتی و سرنوشت ساز در تعلیم و تربیت به شمار می رود. معمولاً در نظام آموزشی تربیت دینی مبتنی بر ساخت اعتقادی، فلسفی، جهان بینی مکتب اسلام صورت می گیرد. برنامه ریزان درسی همواره کوشیده اند تا برای متربیان چگونگی بودن و شدن انسان را در جهان هستی تبیین نمایند که اگر این مهم محقق شود، تربیت معنای منطقی و معقول به خود خواهد گرفت (فرهادیان، ۱۳۷۲، ص ۴۳). از آنجا که جهان بینی اسلامی مبتنی بر توحید و مبدأ آفرینش شکل می گیرد، صاحب نظران در برنامه ریزی درسی کتب دینی کوشیده اند تا به تأسی از مفاهیم فطرت انسانی و کرامت به صور مختلف تعریفی از انسان، ویژگی ها، جایگاه و غایت او را در دنیا تبیین نمایند (نجاتی، ۱۳۶۷، ص ۵۳). تربیت دینی از رویکردهای متنوعی برخوردار است.

در رویکردی که با عنوان تربیت دینی بالمعنی الاخص از آن یاد می شود به سه حوزه تربیت اعتقادی، اخلاقی و عملی اسلام اختصاص دارد و از ورود به رویکردهای دیگر پرهیز می شود. در این مقاله به سبب رعایت تدقیق و تحدید موضوع مورد مطالعه حوزه تربیت اعتقادی مورد تأکید بوده است. در این حوزه به تبیین و تحلیل مفاهیم تربیت اعتقادی و نیز گزاره های ناظر بر آن از دیدگاه قرآن و سنت معصومان و نیز متفکران اسلامی پرداخته شده است. افزون بر آن مبانی، اصول و اهداف تربیت دینی و اعتقادی از دیدگاه اسلام نیز مورد اعتنا بوده است. تربیت دینی عبارت است از مجموعه اعمال عمدی و هدف دار به منظور آموزش گزاره های معتبر یک دین به افراد دیگر به نحوی که آن افراد در عمل به آن آموزش ها متعهد و پای بند گردند، می باشد (داودی، ۱۳۸۶: ۲۶). بر اساس این تعریف چنانچه مجموعه تدابیر و روش هایی که برای ایجاد، ابقا و اكمال عقاید، اخلاق و اعمال دینی اتخاذ و اجرا شوند، در حوزه تربیت دینی قرار می گیرند. بنابراین در آموزش رسمی نیز این تعریف مورد اعتنا می باشد (فرمهبینی فراهانی، ۱۳۹۳). از آنجا که در این مطالعه دین اسلام مورد توجه بوده، از آموزه های وحیانی قرآن، سنت پیامبر (ص) و ائمه ی معصومین نیز بهره برداری گردیده است. تربیت اعتقادی یکی از ساحت های مهم می باشد که در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش مورد تأکید قرار گرفته است.

به منظور تحقق تربیت اعتقادی برنامه درسی دین و زندگی در دوره متوسطه تدارک دیده شده است. بررسی محتوای درسی مذکور از زوایای تربیت اعتقادی می تواند مزیت ها و محدودیت های این محتوای درسی را آشکار نموده، مورد بهره برداری کارشناسان و دست اندرکاران قرار گیرد. در منابع علمی برای تربیت اعتقادی مؤلفه های خاصی در نظر گرفته شده است. بنابراین انتظار می رود این مؤلفه ها در برنامه درسی دین و زندگی نیز لحاظ شده باشد تا دانش آموزانی که این برنامه درسی را می گذرانند، به تعمیق اعتقادات توحیدی، یادگیری پایدار آن و نیز تقید به این اعتقادات دست یابند (میرعرب، ۱۳۹۲، ص ۲۵). مؤلفه های تربیت اعتقادی عبارت است از: شناخت، پذیرش قلبی و محبت و علاقه. این موارد دلالت بر تصدیق انسان در یک عقیده است.

از آنجا که در تعریف مراتب ایمان نیز به چنین تصدیقی اشاره می شود، می توان از مراتب ایمان برای طی نمودن تربیت اعتقادی نیز بهره برداری نمود (داودی، ۱۳۸۸: ۴۸). امام علی (ع) ایمان را فراتر از جنبه های عقیدتی می داند. به همین دلیل مراتب ایمان را در چهار پایه صبر، یقین، عدالت و جهاد دانسته است (نهج البلاغه، ۱۳۷۹: ۲۱۷). هر یک از این موارد چهارگانه خود بر چهار اصل دیگر استوار است که در مجموع

شانزده اصل را تشکیل می‌دهند. علومی که از یقین حاصل شود، اعتقاد انسان را به مبدأ و معاد محکم ساخته، آثارش در اخلاق و عمل ظاهر می‌شود. به همین دلیل است که وقتی انسان صبر و شکیبایی را در مسیر اطاعت خداوند در پیش می‌گیرد و به اصول دین یقین حاصل می‌کند، به فهم دقیق، دانش عمیق و قضاوت صحیح دست می‌یابد که به آن عدل گفته می‌شود. پس از آن است که انسان رفتاری جهادگونه را اتخاذ کرده، به امر به معروف و نهی از منکر می‌پردازد (طباطبایی، ۱۳۹۲: ۸۷).

بنابراین در تربیت اعتقادی دست‌یابی به مراتبی از ایمان به عنوان هدف برنامه تربیتی توجه می‌شود. تربیت اعتقادی مهمترین رکن رشد تربیت دینی به شمار می‌رود، زیرا تدین بدون اعتقاد به عقاید بنیادین دینی معنایی نخواهد داشت. در آموزش‌های رسمی از جمله برنامه‌های درسی دین و زندگی تلاش می‌شود تا زمینه‌های مناسب برای پرورش عقاید دینی متریان فراهم شود (اعتصامی، ۱۳۹۴: ۷). در این برنامه‌ها تلاش می‌شود تا شناخت کافی درباره آموزه‌های دینی همچون توحید، نبوت، امامت، عدل و معاد به دانش‌آموزان داده شود تا زمینه‌ی ایمان و اعتقاد آنها به این آموزه‌ها فراهم گردد. هدف دوم تربیت اعتقادی پذیرش است. در تدوین برنامه‌های درسی از ادبیات استدلالی، مستند، متکی به آیات و روایات استفاده می‌شود تا زمینه پذیرش آموزه‌های اعتقادی در متریان فراهم گردد. در راستای مؤلفه سوم که محبت و علاقه است، در برنامه‌های درسی تربیتی اتخاذ می‌شود تا از طریق تمرین و ممارست، ایجاد جلوه‌های ویژه زمینه‌ی اشتیاق عاطفی‌تری به آموزه‌های ارایه شده فراهم گردد. (کریمی، ۱۳۹۴: ۱۷). تربیت اعتقادی وقتی محقق می‌شود که محبت و علاقه‌ی‌تری به صورت قلبی ایجاد شود. بنابراین وقتی گفته می‌شود هدف تربیت اعتقادی فراهم کردن زمینه برای پرورش ایمان و اعتقاد به آموزه‌های بنیادین دینی است، منظور این است که برنامه‌های درسی تربیت دینی به گونه‌ای تدوین شود تا متری بتواند در درجه نخست خالق جهان هستی، پیامبر، ائمه عدالت و معاد را بشناسد، آنها را بپذیرد و به آنها علاقه و محبت پیدا کند (داودی، ۱۳۸۸: ۵۷). مؤلفه‌های تربیت اعتقادی اگرچه جداگانه قابل تعریف است، ولی در مقام تربیت به صورت درهم تنیده ارایه می‌گردد. مهم این است که مربی و طراح برنامه درسی از هیچ یک از مؤلفه‌ها غافل نشود. نکته دیگری که در تربیت اعتقادی حایز اهمیت است، ویژگی‌های‌تری می‌باشد.

در تدارک برنامه‌های درسی به مراحل رشد و سن و سال دانش‌آموزان توجه می‌شود. در آموزه‌های قرآنی مراحل تکوین در رشد آدمی در سه دوره تعریف شده است. این موارد عبارتند از: «دوره ضعف نخستین، دوره قدرت و دوره ضعف نهایی». در دوره ضعف نخستین مرحله‌ی هفت ساله وجود دارد که فعالیت کودک در آن شکل می‌گیرد. پس از آن مرحله‌ی حصول است که در آن تعلیم و تعلم قرار دارد و از هفت سالگی به بعد آغاز می‌شود. در دوره قوت سه مرحله‌ی «بلوغ و اوج بلوغ»، «اعتلا» و «اعتدال» وجود دارد که یکی پس از دیگری موجبات تکوین و رشد آدمی را فراهم می‌آورند. در مرحله‌ی اعتلا و اعتدال انسان به جهت دست‌یابی به قوای عقلانی، جسمانی و بالندگی به تکامل خویش نزدیک می‌شود. مرحله پایانی زندگی ضعف نهایی است که در آن دو مرحله سالخوردگی و کهن‌سالی وجود دارد» (طباطبایی، ۱۳۸۰: ۲۱۳).

بدیهی است که تربیت رسمی اعتقادی در مرحله قوت هفت ساله دوم آغاز می‌شود، هر چند که تربیت خانوادگی نیز می‌تواند بخشی از تربیت اعتقادی کودک را رقم بزند. در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش که در آن به بازنگری و اصلاح برنامه‌های درسی مبتنی بر تقویت شایستگی‌های اعتقادی متریان توجه شده

است، زمینه تربیت اعتقادی فراهم گردیده، در همین راستا در دوره دوم متوسطه برنامه درسی دین و زندگی تدارک دیده شده است. برنامه درسی یکی از عناصر آموزشی است که در تعلیم و تربیت دانش‌آموزان از جمله تربیت اعتقادی نقش بسزایی دارد. برنامه درسی به مجموعه فرصت‌هایی تربیتی نظام مند و طرح ریزی شده در سطح ملی، منطقه‌ای و محلی تا سطح مدرسه و کلاس درس اطلاق می‌شود که دانش‌آموزان برای کسب شایستگی‌های لازم قرار می‌گیرند تا با تکوین و تعالی به هویت خویش و نیز مرتبه قابل قبولی از حیات طیبه دست یابند (ملکی، ۱۳۸۹: ۳۱).

این تعریف نشان می‌دهد که برنامه درسی در تربیت دانش‌آموزان نقشی حیاتی دارد. پیشینه موجود نشان می‌دهد که پژوهشگران بر این اهمیت واقف بوده بر ضرورت توجه مؤلفین برنامه‌های درسی به الزامات و استانداردهای آن تأکید داشته‌اند. سبحانی نژاد (۱۳۹۴)، نجفی (۱۳۹۳)، صادقی لویه (۱۳۹۲) و نوروزی (۱۳۹۲) از جمله پژوهشگرانی بوده‌اند که بر تأثیرگذاری برنامه‌های درسی دینی در تربیت اعتقادی دانش‌آموزان تأکید داشته‌اند. با توجه به آنچه مطرح شد، در این پژوهش به نوعی ارزیابی از تحقق تربیت اعتقادی در محتوای درسی دین و زندگی دوره دوم متوسطه پرداخته شده است. این نکته قابل تأمل است که همواره بین اهداف قصد شده و اجرا شده تفاوت وجود دارد. اگر این فاصله قابل توجه باشد، موجب نگرانی است. در کنار این مسئله نکات قوتی نیز برای تربیت اعتقادی دانش‌آموزان وجود دارد که در این مقاله به آنها نیز پرداخته شده است. به همین دلیل است که زمینه اصلی این مطالعه را آسیب شناسی در تربیت اعتقادی دانش‌آموزان تشکیل داده است.

اعظمی (۱۳۹۵) در مقاله پژوهشی خود تجارب دینی دانش‌آموختگان دوره متوسطه را با اهداف اعتقادی نظام آموزشی ایران مورد تحلیل قرار داده است. در این پژوهش کیفی اهداف اعتقادی بعنوان ملاک آموزش‌های دینی و تجربه دین‌داری دانش‌آموزان به عنوان خروجی آموزش و پرورش در نظر گرفته شده، تحلیل محتوای مصاحبه‌های انجام شده روش تحلیل داده‌ها بوده است. در نتایج تحقیق آمده است دین‌داری حول محور اعتقادات بر پایه خدا، معاد، نبوت و اخلاق و احکام استوار بوده است. محوریت آنرا باور قلبی به خدا و گرایش به مسائل اخلاقی و تبعیت از عقل در فروع دین تشکیل داده و به ندرت از علمانی دینی تبعیت شده است. این نشان می‌دهد که نظام آموزشی کارکرد بسیار قوی در اعتقادات دانش‌آموزان داشته است.

سبحانی نژاد (۱۳۹۴) در پژوهش خود با عنوان تحلیل محتوای کتاب‌های دین و زندگی دوره متوسطه از لحاظ میزان توجه به مباحث سبک زندگی اسلامی مبتنی بر تربیت قرآنی گزارش داده است. در محتوای این کتب بررسی شده، ۱۴/۹ درصد به مباحث و مؤلفه‌های سبک زندگی اسلامی مبتنی بر سوره مبارکه حجرات توجه شده است و این توجه در کتاب دین و زندگی پایه‌های دوره متوسطه متفاوت بوده است. بیشترین فراوانی مربوط به مؤلفه آداب زندگی ایجابی و عدالت خواهی بوده است و کمترین توجه به زندگی سلبی و آداب معاشرت اختصاص داشته است؛ لذا در تربیت اعتقادی و دینی نقصان وجود داشته است. به همین دلیل توصیه شده است در کتب دینی راه کارهای اخلاقی و ارزشی معطوف به رعایت عملی اعتقادی بیشتر تأکید شود.

نجفی (۱۳۹۳) در پایان نامه خود به تحلیل محتوای بعد اخلاقی اهداف مصوب کتاب‌های درسی دوره متوسطه پرداخته است. در یافته‌های این تحقیق آمده است در کتاب‌های درسی دین و زندگی بیشترین توجه

به آموزه‌های اخلاقی معطوف گردیده است؛ به عنوان مثال در کتاب دین و زندگی پایه دوم متوسطه در ۵۹ مورد به آموزه‌های اخلاقی پرداخته شده، ولی این آموزه‌ها با ویژگی‌های روان‌شناختی و زیست‌شناختی دانش‌آموزان تناسب نداشته است. لذا در تجدیدنظر آتی کتب دین و زندگی بهتر است بیشتر به مبانی اعتقادی و تبیین هستی‌شناسی و جهان‌بینی پرداخته شود تا دانش‌آموزان خود به عظمت خالص و بندگی خود پی ببرند. صادقی لویه (۱۳۹۲) در تحقیق خود با عنوان تحلیل محتوای کتاب درسی دین و زندگی پایه دوم متوسطه از دیدگاه معلمان گزارش داده است در این کتاب درسی، بیشترین توجه به مؤلفه پاسخ‌گویی به مسایل دینی دانش‌آموزان اختصاص داده شده و کمترین توجه به مؤلفه تقویت حس کنجکاوی اعتقادی دانش‌آموزان اختصاص داده شده است، در حالی که در سلسله مراتب تربیت اعتقادی، پرداختن به این مؤلفه بسیار حایز اهمیت می‌باشد. بهتر است در بازنگری محتوی دینی رعایت سلسله مراتب تربیت اعتقادی در اهداف محتوی و تمرین‌های کتاب درسی صورت پذیرد. شمشیری (۱۳۹۲) در مقاله پژوهشی خود با عنوان تحلیل محتوای کتابهای دین و زندگی دوره دبیرستان با تأکید بر مؤلفه‌های وحدت اسلامی، از تربیت اعتقادی به عنوان یکی از مؤلفه‌های مهم در وحدت اسلامی یاد کرده، آموزش فروع دین را فصل مشترک فرق اسلامی دانسته است.

نوروزی و همکاران (۱۳۹۲) در پژوهش خود با عنوان میزان پاسخ‌گویی محتوای برنامه درسی دین و زندگی دوره متوسطه به نیازهای اجتماعی و عاطفی دانش‌آموزان گزارش داده است اگرچه محتوای این درس‌ها کوشیده است نیازهای دانش‌آموزان را پاسخ دهد، ولی مؤلفه‌های پرورش روحیه توکل، آداب معاشرت اسلامی، خانواده و ازدواج، فساد اخلاقی و تبیین گزینه‌های فطری به میزان ۲۹ درصد مورد توجه بوده است؛ همچنین مؤلفه‌های احترام به حقوق دیگران ۲۲ درصد مورد توجه بوده است. این یافته‌ها نشان می‌دهد که در تربیت اعتقادی نقصان وجود داشته است. و بنابراین در راه‌کارها توصیه شده است بازنگری کتب درسی دینی به آداب و اصول اعتقادی بصورت بنیادین و البته کاربردی پرداخته شود.

هاشمی (۱۳۹۰) در پژوهش خود کتابهای درسی دین و زندگی دوره متوسطه را از منظر اعتقادات دینی، ارزش‌های اخلاقی و رفتارهای عبادی مورد تجزیه و تحلیل قرار داده است. واحد داده در این تحلیل پاراگراف بوده است. ابزار جمع‌آوری داده‌ها مصاحبه با دبیران بوده است. در یافته‌های تحقیق آمده است محتوای درسی دین و زندگی برای دانش‌آموزان دوره متوسطه از نظر قابلیت فهم مطالب، تقویت بنیه اعتقادی دارای نقصان می‌باشد. به همین دلیل پیشنهاد شده است در تجدیدنظر این برنامه‌های درسی نسبت به فراهم نمودن ارتباط منطقی بین محتوای دروس و اهداف آموزشی اقدام شود. محتوای دروس با تأسی به سیره نبوی و ائمه طاهرین مستند و جذاب شود. البته روش تدریس معلمان نیز به تجدیدنظر نیاز دارد. شجاعی زند (۱۳۸۸) در پژوهش خود، تبارشناسی تجربه دینی در مطالعات دین‌داری را مورد تجزیه و تحلیل قرار داده است. در این پژوهش، مراتب تربیت اعتقادی و دینی به صورت طبقه‌بندی شده و گام به گام تشریح شده است. در معرفی ابعاد تربیت دینی آمده فرایند تربیت دینی مشتمل بر اعتقادیات، ایمانیات، عبادیات، اخلاقیات و شرعیات می‌باشد. مربی و مربی با تلاش و کوشش در فضایی عاطفی و صمیمانه و آزادانه می‌بایست مراتب مذکور را طی کند. به همین دلیل به دست اندرکاران اعم از مؤلفین کتب درسی، مربیان و معلمان توصیه شده است که در هر حوزه فعالیت هدف و جداگانه‌ای داشته باشند و از تداخل مفاهیم نظری و عملی غیرهدفمند پرهیز نمایند.

داودی (۱۳۸۸) در پژوهش خود با عنوان تأملی بر هدف تربیت اعتقادی، به تعریف و تشریح ماهیت این تربیت پرداخته، سه مؤلفهٔ پرورش شناخت، پرورش پذیرش قلبی و پرورش محبت قلبی را در تربیت اعتقادی یادآور شده، می‌نویسد: دست یابی به مرتبه و درجه ای از ایمان، به عنوان هدف تربیتی می‌بایست در برنامه‌های درسی مورد توجه قرار گیرد. تفاوت عقیده و ایمان و عمل به آموزه های اعتقادی به عنوان مراتب تکالیف شرعی تشریح شده است. وی توصیه نموده فعالیت‌های تربیتی می‌بایست هدفمند، با ترتیب و توالی، کم دامنه و ساده اجرا شود تا اشتیاق متری را موجب شود. لذا مؤلفین و معلمان در آموزش رسمی می‌بایست به این ترتیب و توالی توجه کافی داشته باشند.

کاراموزیس^۱ (۲۰۱۵) در پژوهش خود با عنوان آموزش و پرورش مذهبی یونانی از سنت دین به نوآوری دین می‌نویسد در مسیحیت ارتدکس آموزه های مذهبی از طریق آموزش و پرورش رسمی و نهاد مذهب ارایه می‌شده است. برای دست یابی به این هدف در برنامه‌های درسی متون دینی، پرسش‌ها و تمرین‌های عملی در نظر گرفته شده است. تربیت دینی و اعتقادی در این آموزش و پرورش به صورت سازمان یافته بر پایه مؤلفه های اعتقادات مذهبی، اعمال مذهبی، هویت ملی، در نظر گرفته شده و حتی مقدمه‌ای از ادیان دیگر نیز آورده شده است تا دانش آموزان با اختیار در دریافت پیام های اعتقادی و دینی و مشارکت در فعالیت های درسی بپردازند. در مؤلفه های تربیت اعتقادی به توحید تأکید می‌شود.

قاهیر^۲ (۲۰۱۵) در پژوهش خود، با عنوان تربیت دینی - اعتقادی مبتنی بر حل تعارض در آموزش عمومی گزارش داده است ایمان و اعتقادات مذهبی در جامعه اهمیت دامنه دار و تعمیق یافته دارد که با ریشه های مذهبی پیوند داشته است. در ادیان مختلف این آموزه ها در سایه اعتقادات دینی حاکم بر جامعه صورت گرفته است. انتظار تربیت و آموزش از این آموزه ها، تجلی در رفتار فراگیران بوده است؛ در عین حال درگیری رفتاری مبتنی بر دین عمدتاً به صورت دسترسی به دانش آن بوده است و نه دسترسی به تجلی رفتاری آن. این برداشت از آموزه های دین، نشان دهنده ضعف در تربیت اعتقادی داشته است. در عین حال راه کارهای بهینه در احیای تربیت اعتقادی بازنگری در آموزش رسمی و متون دینی مبتنی بر تربیت اعتقادی از جمله ویژگی های خالق هستی است.

تامسون^۳ (۲۰۱۵) در پژوهش خود، آموزش های مذهبی و اعتقادی در آموزش و پرورش بریتانیا را مورد تجزیه و تحلیل قرار داده است. در این پژوهش آمده است اگرچه در بریتانیا، ولز و مستعمره های آن مذاهب کاتولیک رومی، یهودی، مسلمانان هندی و سیک ها وجود داشته اند و افزایش مدارس مسیحی رو به تزاید بوده است، ولی برنامه های درسی دینی با گرایش آموزش مذهبی در قالب اعتقادات، عبادات جمعی، به تنوع ادبیات ارایه می‌شده است. در این زمینه تلاش گردیده تعهدات حقوق بشر و برابری مذاهب در تربیت دینی رعایت شود. در آموزه‌های دینی اعتقادات اولویت دارد و تقویت باوردداشت متربیان بر خداشناسی و صفات آن حائز اهمیت است.

1 Karamouzis

2 Qahir

3 Thompson

ورمیر^۱ (۲۰۱۴) در پژوهش خود با عنوان دین و زندگی خانوادگی می‌نویسد: رابطه بین دین و زندگی خانوادگی انکارناپذیر است. بسیاری از آموزه‌های دینی در خانواده توسط والدین شکل می‌گیرد که در نهایت به رفتارهای فردی و جمعی فرزندان می‌انجامد. اثربخشی والدین در آموزه‌های اعتقادی و دینی به عنوان یک متغیر مستقل مورد توجه پژوهشگران بوده، بخشی از عملکرد خانواده را تشکیل داده است، در عین حال این آموزه‌ها اغلب مذهبی بوده و ارایه آموزش‌های دینی اغلب در مدرسه انجام می‌شود. نقش خانواده و مدرسه در تربیت اعتقادی و دینی دانش‌آموزان سرنوشت ساز می‌باشد. باور قبلی دانش‌آموزان به مبانی اعتقادی هسته مرکزی اعتقادات را تشکیل می‌دهد مربیان و والدین می‌بایست در این راستا بکوشند.

هیلر^۲ (۲۰۱۴) در مقاله پژوهشی خود آموزش سبک زندگی با رویکرد گذشته، حال و آینده را در دوره دبیرستان مورد بررسی قرار داده است. وی می‌نویسد تبیین جایگاه انسان در زندگی برای فراگیران دوره متوسطه سرنوشت ساز است. اینکه دانش‌آموز بداند گذشته او چگونه بوده است و برای آینده چشم انداز واقعی کدام است، محور سبک زندگی او را تشکیل خواهد داد. گذشته از عادات روزانه که در هر جامعه وجود دارد، ترسیم چشم انداز برای آینده فرد را به سوی تعالی و رشد کمال رهنمون می‌شود. مؤلفین کتاب درسی، معلمان و مربیان در ترسیم چنین دیدگاهی برای دانش‌آموزان نقش بسزایی دارند. بهره‌گیری از ارزش‌های دینی می‌تواند در تحکیم چنین دیدگاهی کارساز باشد. در بهینه‌سازی تربیت دینی توصیه شده است محتوی دینی بر اهداف تربیت اعتقادی تنظیم شود و تمرین‌های عملی در تربیت اعتقادی تجویز گردد.

کاتلن^۳ (۲۰۱۳) در پژوهش خود قضاوت در مورد تربیت مذهبی و غیرمذهبی کودکان را مورد تجزیه و تحلیل قرار داده است. در این پژوهش تجربی دو گروه کودکان شش ساله در معرض آموزه‌های داستانی، مذهبی و غیرمذهبی قرار داده شده‌اند. پس از این دوره که در مدرسه وابسته به کلیسا انجام گرفت، مشاهده گردید که کودکانی که در معرض داستان‌های مذهبی قرار داشته‌اند نسبت به کودکانی که در معرض داستان‌های فانتزی و سکولار قرار داشته‌اند، به مراتب بیشتر از گرایش‌های مذهبی برخوردار گردیده و نگرش‌های اعتقادی آنها افزایش یافته است. این یافته‌ها نشان می‌دهد که آموزه‌های مذهبی قوه تشخیص، قضاوت، شخصیت‌های داستانی را در کودکان افزایش داده، به نیازهای فطری آنها نیز پاسخ می‌دهد. بنابراین توصیه شده است محتوای آموزش دینی بر پایه تقویت مبانی اعتقادی دانش‌آموزان سازماندهی شوند.

لیپمن^۴ (۲۰۱۰) در پژوهش خود با عنوان تجارب متعالی شیوه‌های معنوی و مذهبی در آموزش جوانان را در ایالات متحده مورد بررسی قرار داده است. در این پژوهش آمده است اتصال به جهان متعالی و ارایه تجارب متعالی در جهت تربیت اعتقادی و دینی دانش‌آموزان در ایالات متحده وجود داشته است. مؤلفه‌هایی چون اعتقاد به خداوند، تناوب دعا، حضور مذهبی، هویت دینی، همواره در برنامه‌های درسی و فعالیت‌های اجتماعی مورد توجه قرار داشته است. در بهینه‌سازی تربیت دینی بر اصول اعتقادی مذهبی تأکید شده است. این اعتقاد وجود دارد که دو مذهب اسلام و کاتولیک با نفوذترین مذاهب در میان جوانان در کشورهای مختلف بوده است؛ لذا نهادهای آموزشی کوشیده‌اند ارزش‌های مذهبی خود را به جوانان انتقال دهند. تقویت اعتقادات

1 Vermeer
2 Hyler
3 Kathleen
4 Lippman

معنویکی از راهکارهای مهم برای نظارت بر جوانان به شمار می‌رود و بنابراین، تلاش‌های وسیعی در آموزش و پرورش رسمی همزمان با شیوه‌های سنتی مذهبی وجود داشته است.

S.A.T.C^۱ (۲۰۰۷) در یک مطالعه تحلیل محتوا زمینه‌های مبتنی بر تألیف کتابهای درسی آموزش و پرورش ایران را واکاوی نموده، گزارش جامعی از آن انتشار داده است. در این گزارش آمده است محتوای درسی در ایران به صورت متمرکز تألیف و تدوین می‌شود و از طرف وزارت آموزش و پرورش در سطح کشور توزیع می‌گردد. در بسیاری از متون درسی گرایش‌های مذهبی و دینی وجود دارد. گذشته از کتاب دینی که انحصاراً در مورد مبانی دینی، اصول، اعتقادات و شرعیات تأکید دارد، در سایر متون درسی نیز به تناسب ماهیت آن از گرایش‌های دینی سخن به میان آمده است. این نشان می‌دهد که آموزش و پرورش ایران در انتقال نظریه‌ها و معیارهای دینی به فراگیران تأکید داشته است. بویژه در انتقال اصول اعتقادی به متریبان اهتمام نموده است. نتانل^۲ (۲۰۰۶) در یک مطالعه موردی کتب درسی و عملکرد معلمان مدرسه ایرانی را بررسی نموده، مؤلفه اعتقاد به صلح در این آموزش را مورد بررسی قرار داده است. در این بررسی آمده است محتوای کتب درسی ایرانیان و راهنمای معلم کتب درسی نشان می‌دهد که نگرش مثبتی نسبت به صلح وجود داشته است. در اعتقادات تدوین کنندگان برنامه درسی و انتظارات از عملکرد آموزشی معلمان تأکید بر صلح و دوستی وجود داشته است. این نشان می‌دهد که زندگی مسالمت‌آمیز در عرصه‌های زمانی و مکانی برای ایرانیان اهمیت داشته است. از آنجا که در اغلب متون درسی بررسی شده گرایش‌های دینی و مذهبی وجود داشته است، به نظر می‌رسد که صلح و دوستی با اعتقادات مذهبی پیوند داشته است. در آموزش‌های ایرانیان دانش آموزان همواره به صلح و دوستی، احترام به دیگران و پای بندی به ارزش‌ها دعوت می‌شوند.

یونسکو^۳ (۲۰۰۵) در تحقیق خود استراتژی جامع برای کتابهای درسی و مواد آموزشی را جهت استفاده نظام‌های آموزشی تدوین و گزارش داده است. در این استراتژی آمده است نظام‌های آموزشی با توجه به ویژگی‌های اجتماعی، ملی و ارزش‌های حاکم بر آن اقدام به کتب درسی نمایند. در این استراتژی توصیه شده است در تدوین کتب درسی نباید از ارزش‌های جهانی و فرایند جهانی شدن غفلت نمود. گرچه در آموزش رسمی انتقال فرهنگ و هویت ملی همواره مورد تأکید است. ولی آنچه بسیار حایز اهمیت است، تحقق یادگیری پایدار و خودکارآمد در فراگیران است. محتوای درسی ابزاری است برای خودآموختگی فراگیران. البته کشورها در تهیه برخی کتابهای درسی مانند دینی الزامات و محدودیت‌های ویژه‌ای دارند. راه کار بهینه در تربیت دینی این است که فراگیران خود برای دریافت مبانی اعتقادی و انجام عبادات برانگیخته شوند و بنابراین محتوای دینی باید جاذب و راهنما باشد.

کارامویس (۲۰۱۵)، قاهیر (۲۰۱۵)، تامسون (۲۰۱۵) و ورمیر (۲۰۱۴) هر یک بر ضرورت تدوین مبانی تربیت اعتقادی در برنامه‌های درسی دینی تأکید داشته‌اند. طباطبایی (۱۳۹۲)، داودی (۱۳۸۸)، حاجی بابائی (۱۳۹۱)، بهشتی و نیکویی (۱۳۹۰) هر یک در مطالعات خود بر ضرورت رعایت ترتیب و توالی مبانی و مؤلفه‌های تربیت اعتقادی در آموزش و تربیت متریبان تأکید داشته‌اند. این یافته‌ها نشان می‌دهند که دستیابی به اهداف غایی تعلیم و تربیت و نیز تحقق بخشی از حیات طیبه که در آموزه‌های دینی و اعتقادی اسناد بالادستی

1- Southern African TextbookConference (SATC)

2 Nethanel

3 Unesco

آموزش و پرورش تأکید شده است نیازمند اتخاذ روش‌های هدفمند و نظم یافته می باشد. اگر در تدارک برنامه های درسی به این الزامات توجه کافی مبذول نشود، تربیت اعتقادی اتفاق نخواهد افتاد. آنچه که انگیزه انجام این مطالعه را فراهم آورد، وجود نگرانی‌هایی در همین حوزه بوده است تا با اتخاذ راهکارهای مناسب مرتفع و زمینه ی تربیت اعتقادی متریبان بیش از پیش هموار گردد. سؤال اساسی اینست که بیم ها و امیدهای تربیت اعتقادی در برنامه های درسی دین و زندگی دوره دوم متوسطه کدام است؟ در همین راستا دو سؤال پژوهشی مطرح گردیده است.

روش شناسی

در پژوهش حاضر از دو روش کیفی و کمی بهره برداری شده است. در این راستا از تکنیک های مطالعات کتابخانه ای و میدانی بهره برداری شده است. در گام نخست منابع انتشار یافته اعم از مکتوب و الکترونیکی برای دست یابی به تنوع مؤلفه های اصول اعتقادی مورد استفاده بوده است و در گام دوم متن گفتگوهای مصاحبه شونده‌گان مطالعه شده، واحد داده های مورد نیاز استخراج، طبقه بندی، تفسیر و تحلیل شده است. در گام سوم محتوی درسی دین و زندگی دوره دوم متوسطه به روش تحلیل محتوا مورد بررسی قرار گرفته و میزان تأکید بر مؤلفه های تربیت اعتقادی در آنها استخراج و تحلیل گردیده است. روش تجزیه و تحلیل داده ها بهره برداری از شاخصهای آمارتوصیفی و نیز تحلیل توصیفی بوده است. جامعه آماری در این پژوهش را کارشناسان و صاحب نظران در حوزه تربیت دینی تشکیل می دهند. از این گروه برای نظرسنجی و اعتباریابی مؤلفه های تربیت اعتقادی استفاده شده است.

افرادی که در این حوزه دارای تألیف، پژوهش و مقاله بوده و سابقه طولانی در آموزش تربیت دینی داشته اند، در زمره این گروه قرار گرفتند. تعداد این افراد ۶۶ نفر بوده است. ضمناً از آنجا که تعداد این جامعه کم شمار بوده است کلیه آنها بدون نمونه‌گیری برای اجرای مصاحبه‌ها در نظر گرفته شدند. بنابراین شیوه نمونه گیری به صورت سرشماری بوده است. ضمناً کتب درسی دین و زندگی پایه های سه گانه دوره دوم متوسطه و کتاب‌های معلم راهنمای آنها جمعاً به تعداد شش جلد جامعه دیگر این پژوهش را تشکیل داد که بدون نمونه گیری مورد بررسی قرار گرفتند.

در پژوهش حاضر از روش های کمی و کیفی برای گردآوری اطلاعات بهره برداری شده است. در تکنیک کتابخانه‌ای به منابع مکتوب و الکترونیکی مراجعه شده و در تکنیک میدانی به اجرای مصاحبه با خبرگان مبادرت شده است. ابزار جمع‌آوری داده‌ها در بخش داده‌های کیفی فیش کتابخانه بوده و در بخش داده های کمی مصاحبه میدانی با خبرگان بوده است. ضمناً در مرحله استخراج واحد داده ها از متن مصاحبه های انجام شده از سیاهه ثبت داده ها نیز بهره برداری شده است. همچنین در استخراج داده های کمی و کیفی برنامه‌های درسی دین و زندگی از سیاهه ای که به همین منظور طراحی گردید بهره‌برداری گردید.

در قسمت تجزیه و تحلیل داده ها ابتدا از روش کیفی تحلیل محتوا برای استخراج واحد داده ها از متن مصاحبه های انجام گرفته استفاده شده است. همچنین از روش تحلیل محتوا برای استخراج داده های برنامه های درسی و تحلیل آنها استفاده گردید. پس از طبقه بندی آنها از شاخصهای آمارتوصیفی برای تحلیل آنها بهره برداری شده است و در مرحله ی تفسیر مقادیر کمی از تحلیل توصیفی بهره برده است. ضمناً از نرم افزار

spss برای طبقه بندی و تجزیه و تحلیل استفاده گردیده است. در نهایت از نرم افزار آنتروپی شانون برای تعیین اولویت ها و اعتباریابی مؤلفه های تربیت اعتقادی استفاده شده است.

یافته ها

به منظور استخراج تنوع آسیب ها و امیدهای تربیت اعتقادی به منابع انتشار یافته مراجعه گردیده و نیز آنچه که در برنامه های درسی دین و زندگی و نیز اسناد بالادستی وجود داشته است، مورد اعتنا قرار گرفته ، پیام های ناظر بر بیم ها و امیدها استخراج و در قالب جدول ذیل ارایه گردیده است.

جدول ۱- انواع بیم ها و امیدها در تربیت اعتقادی ویژه دوره دوم متوسطه

آسیب ها	امیدها
- اختلاط در برخی منابع نسبت به تعریف تربیت -اعتقادی و اخلاقی	- وجود آیات ویژه ضرورت آموزش اعتقادی متریبان
- کم توجهی برخی مؤلفین کتب درسی در مورد تفکیک تربیت اعتقادی و اخلاقی	- وجود روایات ناظر بر الویت تربیت اعتقادی
- نگرانی مصاحبه شوندگان گروه صاحب نظر در تربیت اعتقادی نسبت به نقصان در تربیت اعتقادی دانش آموزان در آموزش و پرورش	- تشریح الزامات تربیت اعتقادی در تفاسیر قرآن کریم
- نگرانی پژوهشگران در ضعف کتب درسی دین و زندگی نسبت به تربیت اعتقادی دانش آموزان	- تأکید اهمیت تربیت اعتقادی به روشهای مختلف در اندیشه های امام خمینی (ره) و آیت اله خامنه ای
- یافته های مشاهده ای در محتوای برنامه دین و زندگی دوره دوم متوسطه مبنی بر کم توجهی در تربیت اعتقادی	- وجود مستندات و منابع ناظر بر مراتب تربیت دینی و اعتقادی در دسترس همگان
- ناهمخوانی میان برخی اهداف آموزشی و محتوای درسی برنامه دین و زندگی دوره دوم متوسطه	- وجود اسناد بالادستی وزارت آموزش و پرورش ناظر بر الویت تربیت اعتقادی دانش آموزان
	- یافته های پیشینه موجود در راستای اصول - اهداف روش های تربیت دینی و اعتقادی

به منظور احصاء اطلاعات عینی در مورد بیم ها و امیدها ابتدا به تحلیل محتوای برنامه های درسی دین و زندگی دوره دوم متوسطه پرداخته شده، یافته ها و نتایج آن گزارش شده است، آنگاه از طریق گفتگو و مصاحبه با صاحب نظران بیم های تربیت اعتقادی و نیز راه کارهای بهینه سازی آن استخراج و گزارش شده است.

جدول ۲- میزان تأکید تربیت اعتقادی در برنامه های درسی دین و زندگی دوره دوم متوسطه

پایه تحصیلی	اهداف آموزشی	محتوای درسی	اختلاف
دهم	۴۰/۳۲ درصد	۳۲/۵۹ درصد	-۷/۷۳
یازدهم	۶۲/۲۷ درصد	۴۸/۴۹ درصد	-۱۳/۷۸
دوازدهم	۵۰ درصد	۴۲/۳۵ درصد	-۷/۶۵
میانگین	۵۰/۸۷ درصد	۴۱/۱۵ درصد	-۹/۷۲

داده‌های جدول مذکور از طریق مطالعات انجام گرفته در برنامه درسی دین و زندگی دوره دوم متوسطه بدست آمده است. بطوری که مشاهده می‌شود در هر سه برنامه درسی دین و زندگی به آن میزان که در اهداف آموزشی نسبت به تربیت اعتقادی تأکید شده است در محتوای درسی ناظر بر آن اهداف تأکید نشده است. همچنین در مقایسه پایه‌های مختلف بیشترین هم‌خوانی در پایه یازدهم مشاهده می‌شود. ضمن اینکه در پایه دهم کمترین تأکید نسبت به تربیت اعتقادی در مقایسه با دو پایه دیگر انجام شده است.

جدول ۳- ضریب اهمیت مؤلفه‌های تربیت اعتقادی در برنامه درسی دین و زندگی دوره دوم متوسطه

ردیف	اهداف آموزشی	محتوای درسی	اختلاف
۱	۰/۱۵۲	۰/۷۸۳	-۰/۶۸
۲	۰/۰۷۸	۰/۲۹۶	+۰/۲۲
۳	۰/۷۶۸	۰/۶۲۰	-۰/۱۵

ضرایب مذکور از طریق نرم افزار آنتروپی شانون بدست آمده است. این ضرایب نشان دهنده اهمیتی است که مؤلفین کتب درسی نسبت به مؤلفه‌های تربیت اعتقادی در برنامه‌های درسی دین و زندگی دوره دوم متوسطه داشته‌اند. در طراحی اهداف آموزشی بیشترین توجه به مؤلفه محبت و علاقه معطوف بوده و در محتوای درسی بیشترین توجه به محبت و علاقه معطوف بوده است.

بطور کلی اولویت‌های تأکید شده در اهداف آموزشی عبارتند از: محبت و علاقه، شناخت و پذیرش. در حالی که این اولویت‌ها در محتوای درسی عبارتند از: محبت و علاقه، پذیرش، شناخت. در راستای دستیابی راهکارهای بهینه‌سازی اهداف و محتوای برنامه درسی دین و زندگی دوره دوم متوسطه از طریق اجرای مصاحبه با خبرگان اقدام گردید و با تکنیک تحلیل محتوا اهمیت این راهکارها استخراج شد. در اینجا مهمترین راهکارها به تفکیک پایه‌ها گزارش می‌شود.

پایه دهم: درج اهداف آموزشی در آغاز هر درس برای جلب توجه معلمان و دانش‌آموزان. در نگارش اهداف خرد و کلان آموزشی به مؤلفه‌های تربیت اعتقادی توجه کافی مبذول شود. در تدوین تکالیف و تمرین‌های پایانی هر درس به حیطة‌های یادگیری سه‌گانه تأکید شود. پیش‌بینی مواد برقراری ارتباط عاطفی بین یادگیرنده با مفاهیم اعتقادی در محتوای درسی گنجانیدن فعالیت‌های عملی ترغیبی و تشویقی برای دانش‌آموزان در برنامه درسی دین و زندگی در حوزه نیکوکاری در تبیین تربیت اعتقادی بهتر است ویژگی‌های خالق هستی و عظمت او مورد تأکید قرار گیرد.

پایه یازدهم: درج اهداف آموزشی در آغاز هر درس برای جلب توجه معلمان و دانش‌آموزان، توجه دادن ارزشیابی از درسها در آغاز هر درس به معلمان، ذکر پیش‌دانسته‌های هر درس برای معلمان و دانش‌آموزان از آنجا که تربیت اعتقادی شاکله اصلی باورهای قلبی دانش‌آموزان را تشکیل می‌دهد بهتر است محتوای درسی در این مفهوم تأمل بیشتری داشته باشد. اگر در تمرین‌های پایانی هر درس رفتار عملی - اعتقادی بیش از وضعیت موجود مورد تأکید قرار گیرد، آموزش اثربخش‌تر می‌شود. در جهت بهینه‌سازی تربیت اعتقادی اگر سلسله مراتب تربیت اعتقادی با حیطة‌های یادگیری تطبیق داده شود، اثربخشی بیشتری دارد چنانچه آداب و رفتار عملی منطبق با اصول اعتقادی به صورت کاربردی در محتوای درسی آورده شود اثرگذاری بیشتری

دارد. هر چه دانش‌آموزان به صورت فردی و گروهی در داخل و خارج از مدرسه به تمرین عملی آموزه‌های اعتقادی بپردازند آموزش دینی پویاتر می‌شود در تکالیف و تمرین‌های پایانی هر درس فرصت‌های تمرین عملی رفتار دینی - اعتقادی بیشتر پیش بینی شود.

پایه دوازدهم: ذکر اهداف آموزشی در آغاز هر درس برای جلب توجه معلمان و دانش‌آموزان لازم است در مقدمه کتاب حیطه‌های سه‌گانه یادگیری برای معلمان توضیح داده شود. طرح یک فعالیت غیرتجویزی برای دانش‌آموزان در راستای دین پژوهی در مقدمه کتاب درسی ویژه دانش‌آموزان به ضرورت استفاده معلمان از کتاب راهنما اشاره شود.

چنانچه عزم سازمان تألیف کتب درسی بر تجدید نظر کتب دین و زندگی قرار گیرد، بهتر است در هخوان نمودن اهداف آموزشی و محتوای درسی اهتمام جدی صورت پذیرد. اگر سلسله مراتب تربیت اعتقادی در ارکان و عناصر برنامه درسی لحاظ شود، آموزشی دینی بهینه می‌شود. گفتگو و مصاحبه با صاحب نظران موجب گردید تا نگرانی‌های ناظر بر تربیت اعتقادی دانش‌آموزان استخراج گردد. همچنین راه کارهای بهینه سازی آن فراهم شود. آنچه که در جدول ذیل انعکاس داده شده است حاصل همین کوشش بوده است.

جدول ۴- اظهارات مصاحبه شونده‌گان در مورد راهکارهای بهینه سازی تربیت اعتقادی

ردیف	پاسخ‌های مصاحبه شونده‌گان	فراوانی	درصد
۱	کتب درسی دین و زندگی می‌بایست فراگیران را برای دریافت تربیت اعتقادی برانگیخته نماید	۵۱	۶۳/۷۵
۲	روشهای تدریس معلمان در تربیت اعتقادی می‌بایست دانش‌آموزان را تا رسیدن به باوری عاطفی نسبت به آنها پیش ببرد.	۴۴	۵۵
۳	محیط آموزشگاه به عنوان محیط یادگیری می‌بایست فرصت‌های باورپذیری به اصول اعتقادی را برای دانش‌آموزان مهیا کند	۴۰	۵۰
۴	ارزشیابی درس دین و زندگی باید دانش‌آموزان را برای اندیشیدین نسبت به اصول اعتقادی برانگیخته نماید	۳۷	۴۶/۲۵
۵	دستیابی به اصول اعتقادی قبل از آنکه تجویزی باشد، اختیاری است. بنابراین تعلیمات مدرسه ای باید این فرصت را برای فراگیران مهیا کند	۳۳	۴۱/۲۵
۶	بهتر است در کتابهای دین و زندگی دوره متوسطه برای هر یک از اصول اعتقادی سهم مشخصی در نظر گرفته شود	۲۸	۳۵
۷	تنها راه تربیت اعتقادی مطالعه کتاب درسی نیست بنابراین دانش‌آموزان می‌بایست نسبت به سایر منابع یادگیری نیز رهنمون شوند	۲۴	۳۰
۸	گفتگو و مباحثه و تعامل دانش‌آموزان با یکدیگر یک روش مؤثر در تربیت اعتقادی به شمار می‌رود	۲۰	۲۵
۹	اگر در کتابهای راهنمای معلم دین و زندگی اهداف آموزشی مشخص برای تربیت اصول اعتقادی در نظر گرفته شود بسیار اثرگذار است	۲۷	۲۱/۲۵

مصاحبه‌شوندگان اظهارات بهینه‌سازی تربیت اعتقادی را بصورت جامع برای تمامی عناصر آموزشی اظهار داشته‌اند ولی در این مقاله تأکید بر راهکارهای بهینه‌سازی محتوای درسی دین و زندگی می‌باشد. ۶۳/۷۵ درصد پاسخگویان بر این اعتقاد بوده‌اند که کتب درسی دین و زندگی اگر دانش‌آموزان را برای یادگیری مباحث تربیت اعتقادی برانگیخته نمایند، بسیار اثرگذار می‌باشد. ۵۵ درصد پاسخگویان بر این باورند که روش تدریس معلمان می‌بایست تا رسیدن به باور عاطفی دانش‌آموزان تداوم داشته باشند.

۵۰ درصد پاسخگویان معتقدند که محیط یادگیری مدرسه‌ی می‌بایست فرصت‌های باورپذیر به اصول اعتقادی را برای دانش‌آموزان فراهم آورند. ۴۶/۲۵ درصد از صاحب‌نظران تأکید داشته‌اند ارزشیابی از برنامه‌های درسی دین و زندگی باید دانش‌آموزان را نسبت به پذیرش اصول اعتقادی برانگیخته نماید. ۴۱/۲۵ درصد پاسخگویان بر این باورند که تربیت اعتقادی اختیاری است. مدرسه باید این اختیار را به دانش‌آموزان بدهد که آنها نسبت به اصول اعتقادی علاقه نشان دهند.

۳۰ درصد مخاطبان معتقد بوده‌اند بهتر است در کتابهای درسی دین و زندگی برای هر یک از اصول اعتقادی سهم معینی در نظر گرفته شود. ۲۵ درصد مصاحبه‌شوندگان اظهار داشته‌اند گفتگو و تعامل دانش‌آموزان با یکدیگر راه‌کاری برای بهینه‌سازی تربیت اعتقادی است. ۲۱/۲۵ درصد مصاحبه‌شوندگان اظهار داشته‌اند چنانچه در کتابهای راهنمای معلم دین و زندگی برای هر یک از اصول تربیت اعتقادی اهداف معینی طراحی شود تربیت اعتقادی توسط معلمان بهینه می‌گردد.

بحث و نتیجه‌گیری

تربیت اعتقادی یکی از مفاهیم زیربنایی و حیاتی در تعلیم و تربیت به شمار می‌رود، بطوری که در پیشانی آموزشهای دینی قرار دارد. اگرچه در بسیاری از منابع، مباحث اعتقادی، اخلاقی و عبادی به صورت در هم تنیده ارائه گردیده است، ولی آنجا که سخن از پژوهش، دقت و اندازه‌گیری و پالایش مفاهیم دینی به میان می‌آید، این مباحث قابل تفکیک و شناسایی می‌باشند. ترتیب و توالی و سلسله‌مراتب آموزه‌های اعتقادی در آیات و روایات نیز جایگاه ویژه‌ای دارد.

آنجا که مراتب تعیین شهودی و عینی پرداخته می‌شود، مدارج علم و ایمان تبیین می‌گردد و در بیان مفهوم تربیت اعتقادی به تکامل عقل و قلب و ایمان پرداخته می‌شود. بنابراین مرز بین اعتقادات، اخلاقیات و عبادات قابل تشخیص است. در مکتب اسلام اصول تربیت از ترتیب و توالی برخوردار است، به طوری که توحید محوری، تعبد مداری و فعالیت متربی گام‌های نخست آن را تشکیل می‌دهد.

اگرچه مفهوم عقیده و ایمان دو مفهوم مترادف شناخته می‌شوند، ولی در معارف اسلامی ماهیت این دو متفاوت از یکدیگر بیان شده است. اعتقاد به معنای پذیرش قلبی و ایمان به مفهوم پذیرش روانی و تصدیق می‌باشد. در عین حال ایمان و اعتقاد وقتی با علم توأم شود، انسان را به مرتبه‌ای بالاتر از آموزه‌های دینی رهنمون می‌گردند. بنابراین مؤلفه‌های تربیت اعتقادی در موارد سه‌گانه شناخت، پذیرش و محبت و علاقه تفکیک می‌شوند. در مرحله شناخت اصول اعتقادی آموزش داده می‌شود. در مرحله پذیرش ایمان و اعتقاد در وجود متربی جوانه می‌زند و آن را تصدیق می‌کند و در مرحله محبت و علاقه تسلیم خالق هستی به مفاهیم و مصادیق اعتقادی ایمان قلبی می‌آورد. متعاقب این فرایند تربیت است که رفتار دینی درونی می‌شود.

سلسله مراتب دست یابی به چنین مرحله ای را می توان در اقرار زبانی به تکالیف دینی اعتقاد تفصیلی به حقایق دینی و باور یقینی به خداوند و تسلیم نسبت به خالق هستی بیان نمود. وزارت آموزش و پرورش در اجرای سند تحول بنیادین، اهداف تربیت دینی را در سه ساحت «اعتقادی، عبادی»، «اخلاقی - عبادی» و «اخلاقی» بیان داشته است. در این سند پذیرش آگاهانه دین اسلام، برقراری ارتباط با خداوند، خودشناسی و دیگرشناسی، تلاش فردی و جمعی در جهت اجرای آداب دینی مطرح می باشد. واضح است که در برنامه درسی دین و زندگی می بایست به این موارد پرداخته شود. از طرفی تألیف کتب درسی همواره بر اصول و معیارهای معین استوار است. طراحی اهداف آموزش، ارتباط افقی و عمودی، تناسب محتوا و تمرین ها، همخوانی اهداف و محتوای برنامه درسی از جمله این ویژگی ها می باشد.

مطالعات انجام گرفته نشان داد پژوهش هایی که میزان همخوانی اهداف و محتوای درسی برنامه درسی دینی دوره متوسطه را انجام داده باشد به ندرت وجود داشته است. در عین حال به یافته های برخی از این موارد نادر اشاره می شود: لیپمن (۲۰۱۰) در پژوهشهای خود آورده است تربیت اعتقادی و دینی نیازمند بهره برداری از محتوای مبتنی بر مؤلفه های اعتقادی دارد. اگر در برنامه های درسی اهداف، محتوا، فعالیت ها و تکالیف هم راستا باشند، آموزش اثربخش و اصول اعتقادی نهادینه می شود. این تجربه در دو مکتب اسلام و کاتولیک وجود داشته است. ساتس (۲۰۰۷) در مطالعه ای که در آن کتابهای دینی آموزش و پرورش ایران را مورد بررسی قرار داده است. می نویسد: در کتب دینی آموزش و پرورش ایران بر اصول اعتقادی و شرعیات تأکید شده است و این کتابها گرایش دینی و مذهبی داشته اند. شانل (۲۰۰۶) در مطالعه مشابهی گزارش داده است در محتوای کتب درسی ایرانیان تأکیدی بر صلح و دوستی وجود داشته، در اهداف و محتوای این کتب درسی بویژه کتب دینی به این مؤلفه ها پرداخته شده است.

یونسکو (۲۰۰۵) می نویسد: کتابهای درسی ابزاری برای خود آموختگی فراگیران برای دریافت آن مبانی برانگیخته می شوند. نجفی (۱۳۹۳) می نویسد: در کتابهای درسی دین و زندگی دوره متوسطه بخش عمده ای از اهداف و محتوا به آموزه های اخلاقی اختصاص داده شده است. در عین حال تناسب اهداف و محتوا در این برنامه درسی کمتر رعایت شده است. صادقی لویه (۱۳۹۲) در تحقیقی مشابه می نویسد: در دین و زندگی پایه دوم متوسطه تناسب بین اهداف و محتوا کمتر رعایت شده، ضرورت این هماهنگی در سلسله مراتب تربیت اعتقادی احساس می شود. هاشمی (۱۳۹۰) می نویسد: در کتابهای درسی دین و زندگی دوره متوسطه عناصر پاراگراف، تمرین ها و اهداف آموزشی ناهماهنگ بوده، ضرورت انجام همخوانی بین آنها اجتناب ناپذیر می باشد. این یافته ها نشان می دهند که در تألیف برنامه درسی رعایت همخوانی بین عناصر درونی آن ضرورت داشته، این درحالی است که یافته های مذکور نشان می دهند در کتب درسی دینی متوسطه این همخوانی کمتر رعایت شده است.

در دوره متوسطه که دانش آموزان مراحل رشد شناختی ویژه ای را طی می کنند و برای ورود به عرصه جامعه آماده می شوند، آموزشهای متناسب با این مرحله راطلب می کند. مشاهده گردید که آموزش تربیت اعتقادی و دینی در دوره متوسطه از چه الزاماتی برخوردار است. کتاب درسی ابزاری آموزشی بوده که معلم به وسیله آن درصدد تحقق اهداف خرد و کلان دستگاه تربیتی برمی آید.

حساسیت محتوای درسی از درجه اهمیت بسزایی برخوردار است. انتظارات نظام آموزشی، جامعه و دانش‌آموزان و اولیای آنها و نیز پیامدهای تربیتی - آموزشی پس از آن ایجاب می‌نماید که تألیف برنامه درسی دین و زندگی در این دوره با دقت تمام، اثربخشی کافی، تألیف و آموزش داده شود. در این پژوهش مشاهده گردید در برنامه‌های درسی مؤلفه‌های تربیت اعتقادی آنگونه که انتظار می‌رود مورد تأکید نبوده است. شاید حجیم شدن کتاب درسی مانع از پرداختن آن بوده و یا اولویت مفاهیم دیگر در دستور کار قرار داشته است. همخوانی اهداف آموزشی و محتوای برنامه درسی در حد مطلوب نبوده است. هر چند در کتابهای راهنمای معلم تلاش شده است تا اهداف آموزشی در آغاز هر درس به تفصیل بیان شود. اگرچه محتوای دین و زندگی موجود از مزیت و نکات مطلوبی نیز برخوردار بوده که مصاحبه‌شوندگان نیز به آنها اذعان داشته‌اند. ولی در این پژوهش انگیزه بهبود کیفیت و کمیت اهداف آموزشی و محتوای درسی و همخوانی بین آنها مطرح بوده است. تکنیک‌های آماری بکار رفته در پژوهش حاضر نشان داد میزان همخوانی اهداف آموزشی و محتوای درسی در مؤلفه‌های سه‌گانه شناخت، پذیرش و محبت و علاقه از نقصان برخوردار است. در پیشینه‌ی موجود راهکارهایی برای مرتفع ساختن بیم‌ها و نگرانی‌های معطوف به تربیت اقتصادی موجود در برنامه درسی به این شرح ارائه شده است.

کارآموزیس (۲۰۱۵) در راستای بهبود آموزش تربیت اعتقادی پیشنهاد داده است بر مبنای نظری توحید تأکید شود. قاهیر (۲۰۱۵) در این جهت پیشنهاد داده است احیای تربیت اعتقادی در آموزش رسمی از طریق تبیین ویژگی‌های خالق هستی ممکن می‌شود. تامسون (۲۰۱۵) تقویت باور داشت متربیان را در تربیت دینی و اعتقادی یادآور شده، طرح ابعاد خداشناسی و صفات او را مهم دانسته است. ورمیر (۲۰۱۴) می‌نویسد: از آنجا که باور قلبی دانش‌آموزان به مبانی اعتقادی هسته مرکزی تربیت اعتقادی را تشکیل می‌دهد، مربیان و مؤلفین کتب درسی می‌بایست در این راستا اهتمام جدی داشته باشند. هیلر (۲۰۱۴) می‌نویسد: در بهینه‌سازی تربیت دینی انجام تمرین‌های عملی و تجویزی کارساز است. سبحانی نژاد (۱۳۹۴) می‌نویسد: محتوای برنامه درسی دین و زندگی از طریق تأکید بر راهکارهای عملی اعتقادی بهینه می‌شود.

نجفی (۱۳۹۳) می‌نویسد: اگر در کتابهای درسی دین و زندگی دوره متوسطه مبانی هستی‌شناسی و جهان‌بینی و نیز تبیین عظمت خالق هستی مورد تأکید قرار گیرد، آموزش اثربخش می‌شود. صادقی لویه (۱۳۹۲) آورده است بهتر است در بازنگری محتوای درسی دین و زندگی سلسله مراتب اعتقادی در اهداف آموزشی محتوای درسی و تمرین‌ها مورد تأکید قرار گیرد. نوروزی (۱۳۹۲) پیشنهاد داده است در بازنگری برنامه درسی دین و زندگی آداب و اصول اعتقادی و رفتار عملی و کاربردی آن مورد تأکید قرار گیرد. این یافته‌های کاربردی نشان می‌دهند که محتوای درسی دین و زندگی دوره متوسطه نیازمند بهینه‌سازی بوده، همخوانی عناصر برنامه درسی به گونه‌ای که به آنها اشاره رفت ضرورت داشته است. به همین دلیل است که راه‌کارهای عملی بهینه‌سازی اهداف و محتوای درسی در این پژوهش ارائه گردیده که محصول تجارب مصاحبه‌شوندگان و صاحب‌نظران در این عرصه بوده است. هر ساحت دینی در آموزش و پرورش می‌بایست از یک ترتیب و توالی و نیز اهداف از قبل تعیین شده استوار باشد تا در نهایت آموزشهای ارائه شده پاسخگوی اهداف غایی تعلیم و تربیت باشد. سند تحول بنیادین به مفاهیم کلان اشاره دارد. این مفاهیم، در برنامه‌های درسی می‌بایست به اهداف خرد تبدیل شود تا در فرایند یاددهی - یادگیری با مشارکت معلم و دانش‌آموز به

باورهای بنیادین و قلبی و نیز رفتار عملی تبدیل شود. این مهم زمانی میسر می‌شود که در طول دوران آموزش اهداف آموزشی همواره مورد توجه باشد. واضح است که در فعالیت‌های کلاسی و خارج از مدرسه تمرین‌های فردی و جمعی دانش آموزان منبعث از برنامه درسی و اهداف آموزشی صورت می‌گیرد و لذا به هر میزان که در طراحی کتاب درسی و اهداف آموزشی آن دقت شود، خروجی آموزش و پرورش بالنده، پویا، متعالی، متخلق به رفتار دینی و تکالیف شرعی و اعتقادی می‌گردد. آنچه که به عنوان بیم‌ها در این پژوهش به آن پرداخته شد، در همین راستا بیان گردیده و آنچه که بعنوان امیدها مطرح شد در زمینه‌ی بهینه‌سازی اهداف و محتوای برنامه درسی دین و زندگی دوره متوسطه و نیز نکات قوت این بهینه‌سازی تلقی گردید. امید که این یافته‌های کاربردی در تعلیم و تربیت عملیاتی گردند.

در این پژوهش مشاهده گردید تربیت اعتقادی به لحاظ نظری در پیشانی تربیت دینی قرار دارد. به عبارت دیگر ضریب اهمیت آن بیشتر از سایر مؤلفه‌های تربیت دینی می‌باشد. در این رابطه به سازمان پژوهش و چاپ کتب درسی پیشنهاد می‌شود در تجدید نظر آتی کتاب‌های درسی دین و زندگی دوره دوم متوسطه به این اهمیت توجه داشته، حجم متناسبی از این برنامه‌های درسی رابه تربیت اعتقادی اختصاص دهند.

در این پژوهش مشاهده گردید بین اهداف آموزشی و محتوای درسی در کتاب‌های دین و زندگی دوره دوم متوسطه ناهمخوانی وجود داشته است. در همین زمینه به مؤلفین این کتب درسی پیشنهاد می‌شود در تجدید نظر آتی خود در تقویت همخوانی اهداف آموزشی هر درس و محتوای مربوط به آن دقت بیشتری مبذول دارند. در این پژوهش مشاهده گردید در برنامه درسی دین و زندگی دوره دوم متوسطه به مؤلفه‌های تربیت اعتقادی مانند شناخت، پذیرش و محبت و علاقه توجه شده است. هر چند که در مؤلفه‌ی پذیرش در اهداف آموزش توجه کافی مبذول نشده است. در عین حال به مؤلفین کتب درسی دین و زندگی پیشنهاد می‌شود در تألیفات بعدی خود نیز به حد کفایت به مؤلفه‌های تربیت اعتقادی توجه ویژه داشته باشند.

در مصاحبه‌های انجام گرفته با صاحب نظران که در مبحث دست‌یابی به راه‌کارهای بهینه‌سازی تربیت اعتقادی انجام گرفت، مشاهده گردید راه‌کارهای ویژه‌ای وجود دارد که مؤلفین کتب درسی می‌توانند از آنها برای تألیف کتب درسی بهره‌برداری نمایند. به همین دلیل پیشنهاد می‌شود مؤلفین کتب درسی به راه‌کارهای نه‌گانه که در جدول مربوط به اظهارات مصاحبه‌شوندگان تنظیم و آرایه گردیده است، توجه نموده، بهره‌برداری لازم را از آنها داشته باشند.

منابع

- اعتصامی، محمدمهدی. (ب ۱۳۹۴). دین و زندگی سوم متوسطه. تهران: شرکت چاپ و نشر کتابهای درسی ایران.
- اعظمی، بهارک؛ موسی پور، نعمت اله؛ باقری؛ خسرو؛ عسگری، محمد علی. (۱۳۹۵). گونه‌شناسی تجارب دینی دانش‌آموختگان دبیرستانی و میزان انطباق آن با اهداف اعتقادی نظام آموزشی ایران. فصل‌نامه مطالعات برنامه درسی (۳۳)، صص ۳۲-۱۵.
- بهشتی، سعید؛ نیکویی، روشنک. (۱۳۹۰). کاوش‌هایی در باب فلسفه تربیت دینی از دیدگاه اسلام. فصل‌نامه روانشناسی تربیتی. (۱۸). ۱۸۶-۱۵۳.
- حاجی بابایی، حمیدرضا. (۱۳۹۱). ویژگی‌های مدرسه‌ای که دوست دارم با توجه به سند تحول بنیادین در آموزش و پرورش. فصل‌نامه نوآوری‌های آموزشی. (۴۲). ۶۴-۷۵.
- داودی، محمد. (۱۳۸۸). تأمل در هدف تربیت اعتقادی. دو فصل‌نامه علمی-پژوهشی. (۹). ۴۷-۶۱.
- سبحانی نژاد، مهدی. (۱۳۹۴). تحلیل محتوای کتابهای دین و زندگی دوره متوسطه از لحاظ سبک زندگی اسلامی. فصل‌نامه اندیشه‌های نوین تربیتی. (۱). ۲۵-۳۲.
- شجاعی زند، علیرضا. (۱۳۸۸). تبارشناسی «تجربه دینی» در مطالعات دین‌داری. فصل‌نامه تحقیقات فرهنگی. (۶). ۳۱-۴۷.
- شمشیری، بابک. (۱۳۹۲). تحلیل محتوای کتابهای دین و زندگی دوره متوسطه با تأکید بر مؤلفه‌های وحدت اسلامی. دو فصل‌نامه علمی پژوهشی تربیت اسلامی. (۱۷). ۷-۲۸.
- صادقی لویه، ناهید. (۱۳۹۲). تحلیل محتوای کتاب درسی دین و زندگی پایه دوم متوسطه از دیدگاه معلمان. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. روده‌ن: دانشگاه آزاد اسلامی.
- صادقی لویه، ناهید. (۱۳۹۲). تحلیل محتوای کتاب درسی دین و زندگی پایه دوم متوسطه از دیدگاه معلمان. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. روده‌ن: دانشگاه آزاد اسلامی.
- طباطبایی، محمدحسین. (۱۳۹۲). تفسیر المیزان. جلد ۱۶. ترجمه سید محمدباقر موسوی همدانی. قم: نشر دارالفکر.
- فرمehنی فراهانی، محسن. (۱۳۹۳). فرهنگ توصیفی علوم تربیتی. تهران: نشر شباهنگ.
- فراهیدیان، رضا. (۱۳۷۲). اصول و مبانی تعلیم و تربیت در قرآن. قم: انتشارات دارالهادی.
- کریمی، عبدالعظیم. (۱۳۹۱). سلامت معنوی در آموزه‌های دینی و عرفانی. فصل‌نامه بصیرت و تربیت اسلامی. (۲۱). ۱-۲۲.
- ملکی، حسن. (۱۳۸۹). برنامه‌ریزی درسی تهران: نشر پیام اندیشه.
- میرعرب. فرج اله. (۱۳۹۲). تربیت اعتقادی و معنوی با نگاه قرآنی. قم: نشر بوستان.
- نجاتی، محمدعثمان. (۱۳۶۷). قرآن و روانشناسی. ترجمه عباس عرب. مشهد: بنیاد پژوهشهای اسلامی.
- نجفی، حسن. (۱۳۹۳). تحلیل محتوای بعد اخلاقی اهداف مصوب در کتاب‌های درسی دوره متوسطه ایران. فصل‌نامه معرفت اخلاقی. (۱۵). ۲۰-۲۸.

نوروزی، رضاعلی؛ صیادی شهرکی، سمیه؛ مرادی، محمدرضا. (۱۳۹۲). میزان پاسخگویی محتوای برنامه درسی دین و زندگی دوره متوسطه به نیازهای اجتماعی و عاطفی دانش آموزان. نشریه پژوهش در برنامه ریزی درسی. (پیاپی ۳۷). ۱۳۶-۱۵۴.

نهج البلاغه. (۱۳۷۹). ترجمه سید جعفر شهیدی. چاپ دوم. تهران انتشارات سهامی.

هاشمی، طاهره. (۱۳۹۰). نقد و بررسی محتوای کتابهای دین و زندگی دوره دبیرستان. طرح پژوهشی. میاندوآب: اداره آموزش و پرورش.

- Hyler, E, & Hyler, L. (2014). Lifestyles: Past, Present, Future, A unit to integrate Economics in the Junior High Classroom. This record was imported from ERIC on March 21.
- Karamouz is Polikapos. (2015). The Greek Religion Innovation. In Sociology of Religion vol. 61 (2).89-171.
- Kathleen, H; Corriveau, Eva; Chen, E; Harris.L (2013).Judgments About fact and Fiction by Children from Religious Nonreligious Backgrounds.
- Lippman, Laura. H and Hugh McIntosh. (2010). The Demographics of Spirituality and Religiosity Among Youth: International and U.S. Patterns.
- Nethanel, Toobin. (2006). The Attitude to the other and to Peace in Iranian School and Teachers Guudes downlo Center for Monitoring the Impact of Peace, Study Downloadable From: <http://www.edume.org>.
- Qahir, Katayon. (2015). Religion-baed conflict Resolution. In plural societies. Through provision of Education to the public.
- SATC. (2007). Iranian Textbooks: Content and Context, Research Report, www.Fas.org.
- Thompson, Richy.(2015). Religion, Belief.Education and Discrimination. The Equal Righats review, Vol Fourtee (2015).
- Unesco. (2005). A Comprehensive Strategy for Textbooks and Learning Materials, Unesco, Paris.
- Vermeer, Paul. (2014). Religion and Family life: An overview of current Research and Suggestions for future Research Faculty of Philosophy. Theology and Religious studies, Redbud university. Nijmegen. Netherlands.

Review the position of religious education in Religion and Life Curriculum Second High School And its pathology

DR Mohammad Pakseresht¹

Abstract

The purpose of this study is to identify the hopes and beliefs in religious education with an emphasis on the curriculum of religion and life of the second secondary school. The research method is a combination of documentary and field studies methods. The statistical population was the textbooks of religion and life of the second secondary school, along with their teachers' guidebook and experts and experts in the field of religious education, and a sample of 66 people who participated in the interviews until they reached saturation. Data collection tools were interviews, library libraries, questionnaires and data logs. Descriptive statistics, descriptive analysis, SPSS software and Shannon entropy software were used to analyze the data. Findings indicate that among the hopes one can point to the intermediate level of goals and content of the curriculum of religion and life. In this syllabus, emphasis is placed on the components of belief in love, affection, recognition and acceptance respectively. The Qur'anic doctrines and existing narratives emphasize the necessity of verbal education for educators, and the existing background has given some specific principles and objectives. The interviewees' statements indicated a few concerns about religious education. The combination of moral and moral definition in curriculum, the necessity of teachers to strengthen students' emotional beliefs, reviewing the content of religion and life, and the necessity of carefulness in determining the goals of teaching in accordance with each lesson, are presented.

Keywords: religious education, curriculum, religion and life, secondary education, pathology

1 . Ph.D. in Philosophy of Education, Faculty Member, Department of Educational Sciences, Farhangian University, Tehran, Iran.